

Juni 2009
jaargang 78, nr. 3

Muziek & liturgie

Tijdschrift van de Koninklijke Vereniging van Organisten en Kerkmusici

Fons Brouwer, geboren in Amsterdam in 1963, studeerde orgel bij Jacques van Oortmerssen en compositie bij Daan Manneke aan het Sweelinck Conservatorium te Amsterdam. Kerkmuziek vormde een belangrijk onderdeel van zijn orgelstudie. Hij componeerde werken voor uiteenlopende instrumenten en ensembles. Het merendeel van zijn oeuvre is uitgegeven bij Donemus (Muziek Centrum Nederland).

‘De stilte zoeken, daar gaat het om’

Sebastiaan ‘t Hart

‘TOEN IK DE OPDRACHT KREEG om de muziekbijlage voor *Muziek & Liturgie* te componeren, was ik in de eerste plaats verrast. Ik ben immers niet werkzaam als organist. Vervolgens ging ik nadenken over de invulling ervan, binnen de gestelde eisen. Wat ik vooral niet wilde was het schrijven van een barokpastiche. De zoveelste toccatine ophangen aan een twintigste-eeuwse melodie, ik word er eerlijk gezegd niet goed van...

De melodie van Wim ter Burg is behoorlijk dwingend qua tonaliteit. Op een bepaalde manier zet dat je vast. De opdracht stelde mij voor de vraag: wat is het eigene van mijn ‘vrije’ composities, wat is het eigene van deze melodie en kan ik daar een huwelijk tussen sluiten?

Ik componeer niet idiomatisch voor bijvoorbeeld het orgel, maar zoek naar wat er in een stuk gezegd moet worden. Vele vragen doemen op bij een nieuwe compositie: op welke toon begint het, wanneer begint de zanger of het melodie-instrument, hoe is de opbouw, etc.

‘De wereld zegt ons niet’

Het uiteindelijke resultaat kun je hier zien. Belangrijk voor mij als componist is het weglaten van dingen, het zoeken naar muzikale stilte. Dit lijkt een tegenstelling –muziek laat de stilte juist verdwijnen–, maar toch kan muziek de stilte articuleren. Niet een hoop lawaai maken om de stilte te verdrijven, maar de stilte voelbaar maken, daar gaat het mij om.

In deze compositie krijgt het melodie-instrument een toon aangereikt, neemt deze over en maakt zich er los van. Vervolgens krijgt hij een nieuwe toon en gebeurt hetzelfde. In de hele compositie gaat het om geven en nemen. Er is veel stilte met af en toe een fragment van de melodie. In maat 35 komen beide instrumenten samen en spelen unisono. Een precair moment vanwege de zuiverheid, maar omwille van de compositie onvermijdelijk.

De maten 42 tot 65 vormen de ‘climax’: het is daar heel stil, een bijna lege plek.

De tekst van het lied speelde zeker mee bij het componeren. Een fascinerend zinnetje is *De wereld zegt ons niet / de goede woorden aan*. Zoiets gaat werken als een soort motto. Van toonschildering is geen sprake, maar ik hoop vurig dat de tekst werkelijkheid wordt tijdens de uitvoering en dat het in de kerkdienst echt stil wordt.

Fons Brouwer

Foto's: Joyce Vanderfeesten (www.fotografeest.nl)

Experimentele lijdensvesper

Het werkelijkheid laten worden en tastbaar maken van de stilte houdt me al heel lang bezig. Tijdens een experimentele lijdensvesper die we eens in de Grote Kerk te Harlingen hebben gehouden samen met o.a. Klaas Hoek, zijn we hierin heel ver gegaan. Het was een lijdensvesper, dus ook het lijden hebben we in muzikaal opzicht willen laten gebeuren. In de vesper klonk ondermeer het orgelwerk *Improvisation ajoutée* van Mauricio Kagel, waarin het er zeer rumoerig aan toegaat en de twee registranten los van de organist ieder een eigen partituur hebben. Je moet lawaai maken met de registerknoppen, schreeuwen, kortom: een heel heftig stuk. Daarna zong een mannenkwartet een zestiende-eeuws lied. Verpletterend mooi was dat, je beleeft op zo'n moment de schoonheid als nooit tevoren.

Experimenteel kerstconcert

Een ander voorbeeld is uit mijn studietijd aan het Sweelinck Conservatorium. Een aantal studenten, waaronder ikzelf, mocht één van de traditionele Kerstconcerten verzorgen in de Krijtberg te Amsterdam. Samen met een aan deze kerk verbonden pater Jezuiet bedachten we hier een nieuwe opzet voor. We wilden de mensen bewust maken van datgene waar het met Kerst werkelijk om gaat. De

eerste helft van het programma bestond uit traditionele kerstmuziek, precies zoals men gewend was. In de tweede helft hadden we een onconventionele collage gemaakt van liederen en orgelwerken. We begonnen met *Wiegenlied* van Max Reger. De pater Jezuiet droeg het gedicht *Van goede machten* van Dietrich Bonhoeffer voor, waarin de spanning tussen Kerst en het lijden aangrijpend wordt verwoord. Vervolgens zongen we het lied *Schlafendes Jesukind* van Hugo Wolf. In de tekst komt naar voren dat het hout van de kribbe later het hout van het kruis zou zijn. Precies de dramatiek waar wij naar zochten. De slotcadens lieten we weg, je hoorde alleen een aangehouden bes in het pedaal.

Dat was tevens de eerste noot van *Adeste fideles* van Charles Ives. Vervolgens klonk op een synthesizer hoog in de kerk een 'hemelse klank' en vanuit de sacristie *Adeste fideles*, nu gespeeld op trompet. Uiteindelijk bleef alleen het orgel over en werd *Pari intervallo* van Arvo Pärt gespeeld. Dit werkte heel goed: vertroostend vanuit de verwarring en tegelijk droevig en berustend. Deemoed is het woord dat het beste past bij deze muziek. De mensen waren muistil en na afloop zeer geëmotioneerd, ze hadden iets bijzonders beleefd. Nieuwe muziek moet je niet uitleggen, maar uitvoeren, doen! Om met John Cage te spreken: *'I wish you happy new ears'*.

Stilte en verwondering

Stilte en verbazing zijn kernwoorden in mijn componeerstijl. Het is heerlijk om deze begrippen ook bij andere componisten tegen te komen. Schubert bijvoorbeeld was een meester in het hoorbaar maken van de verwondering, zeker in zijn kamermuziek. Qua muzikale stijl is Schubert geen voorbeeld voor mij, maar wel als het gaat om stilte en verwondering. Morton Feldman (1926-1987) is wel een directe inspirator geweest. Ik heb veel masterclasses bij hem gevolgd, hij is echt een componist van de stilte. En er zijn er meer, zeker in de twintigste eeuw. De zoektocht naar stilte, naar plekken waar geen ruis is, in muziek of schilderkunst, is uitermate fascinerend.

Ook in de kerk zou de stilte veel meer gezocht moeten worden. Er is zo ontzettend veel lawaai en gedoe in kerkdiensten: beamers, speakers, noem maar op. De stilte wordt op allerlei manieren overschreeuwd, een grote gezellige huiskamer wordt het. Voor iedereen wordt een knieval gemaakt, als er maar vrolijkheid en gezelligheid is. Voorgangers zijn er beducht voor om stilte te laten vallen, maar probeer het eens, geef diepe gedachten de ruimte. Het hoeft niet allemaal *happy* te zijn. Ik vind ik het ronduit beledigend als gevoelens van verdriet geen plek kunnen krijgen in de dienst. In de Bijbel vind je toch overal heftige emoties als wanhoop, woede en verdriet? In de kerk wordt er zo vaak een bonbonpapiertje

omheen gedaan. Maar hoe kun je iemand troosten als je het verdriet ontkent? De kerk zou veel meer de rol van psychotherapeut kunnen vervullen. Emoties delen, met respect voor elkaar. De christelijke kerk is gebouwd op een verhaal over een man die gekruisigd werd. Wat een lijden is er aan de opstanding voorafgegaan!

Herinnering

Voor kerkmuziek geldt eveneens dat er zoveel gedoe, lawaai en ruis is. Terwijl er zoveel prachtige melodieën zijn. Neem nu *Veni Creator Spiritus*, een volmaakt schone melodie. Het is

een bloedserieuze zaak om oude melodieën die in het collectieve geheugen zijn opgeslagen, steeds weer terug te laten keren. Anders worden ze voorgoed vergeten! Ik hoorde onlangs een predikant zeggen: 'Ach, die oude psalmen, over twintig jaar zingt niemand ze meer'. Onbegrijpelijk toch? Het is ons culturele erfgoed, een gezamenlijke herinnering, we moeten ze blijven zingen.

Tijdens mijn lessen kerkmuziek heb ik veel geleerd van de docenten Jan Valkestijn en Jan Lutgerink. Het was prachtig om gregoriaans te leren, maar de kennismaking met nieuwe liederen en liedjes van bijvoorbeeld Bernard Huijbers onthutste me. Waar was de schoonheid van het gregoriaans gebleven, de puurheid van *Veni Creator*? De docenten hadden oor en oog voor deze tragiek, dat troostte me enigszins.

Ik kom bij een volgend aspect dat mij bezighoudt: het geheugen, de herinnering. Hoe onthoud je een toon, hoe herken je een melodie? Een herinnering is articulatie van de tijd. Tijd is voor mij niet lineair, maar een ruimtelijke grootheid. Het kerkelijk jaar vind ik daarom zo mooi: langzaam werkt het ergens naar toe. Je herkent de belangrijke momenten als Kerst en Pasen en beleeft ze iedere keer weer opnieuw.

Quintessens is een groot orgelwerk waarvan ik de structuur rekenkundig heb bepaald. Het heeft overeenkomsten met minimalmusic, maar gedraagt zich anders. De noten van dit stuk kun je vergelijken met sterren in het heelal, die elk hun eigen frequentie hebben. Zoals de ene ster vaker 'knippert' dan de andere, zo gaat in dit stuk de ene noot vaker 'aan en uit' dan de andere. De afwisseling tussen het klinken en zwijgen van noten bepaalt de structuur. Er komen drie lange stiltes voor in het stuk; de luidste stilte die je kunt maken wordt door de context bepaald. Herinnering is in dit werk een belangrijke grondgedachte. Als het stuk al vergevorderd is, lijkt de organist zich opeens te herinneren dat hij voeten heeft, en het orgel een pedaal. De pedaalnoten resulteren uiteindelijk in een luide cluster.

Ruimte

Componeren is voor mij heel ruimtelijk. Als ik met een compositie bezig ben, is het alsof ik er doorheen kan lopen als door een huis in aanbouw. De kamers, de verbindende gangen en de nevenruimtes kan ik zo aanwijzen.

Voor cd-opnames van mijn vrouw (organist Christine Kamp, *StH*) voor *Festivo* zijn we dagenlang in de St.-Ouen van Rouen geweest. Wat een imponerende, huiveringwekkende ruimte. Aan de ene kant ervaar je tijdloosheid, omdat je je verbonden voelt met de bouwers van deze zeventienhonderd jaar oude kerk en met alle monniken die er gebeden en gezongen hebben. Tegelijkertijd voel je de grootte en het ongrijpbare van de tijd.

Ontroering

Met een bevriende amateur-fluitist speel ik iedere twee weken in de Grote Kerk hier in Weesp Bachsonates. We zijn dan vaak ademloos van pure verwondering. Als je geconcentreerd aan het spelen bent, herken je het geïnspireerde moment van de componist. Opeens word je opgetild en is het alsof je een schat ontdekt – heel ontroerend.' •

Zie www.xsqall.nl/~twomusic voor onder andere een werkenlijst.

Omslagfoto: interieur van de St.-Ouen te Rouen (F).
Foto: Fons Brouwer

Kaat en Tjihuis
Orgelmakers

Neringstraat 8,
8263 BG Kampen
tel. 038 3333797

www.kaatentjihuisorgelmakers.nl
info@kaatentjihuisorgelmakers.nl

Gebr. Van Vulpen BV
Tennesseeedreef 16, 3565 CJ Utrecht

Tel. 030 2313541 • fax 030 2315476
www.vulpen-orgel.nl • vulpen@proximedia.nl

Protestantse Kerk

De Protestantse Gemeente Hilversum zoekt een
ORGANIST
voor een voltijdsfunctie in de Bethlehemkerk te Hilversum

In de kerk staat een goed onderhouden Leefflang-orgel.

De functie omvat:

- Het kerkelijk orgelspel in de erediensten op zondagen en christelijke feest- en gedenkdagen
  - Samenwerken met de predikanten van Bethlehemkerk
  - Samenwerken met de koorleiders van de Zanggroep Bethlehemkerk en het Bethlehemkerk Projectkoor.

Wij verwachten dat de organist kerkelijk meelevend is.
De organist kan functioneren in een gevarieerde liturgische en kerkmuzikale context.

De functievereisten zijn:
Tenminste in het bezit van een "Praktijkdiploma Kerkmuziek Orgel"

Arbeidsvoorwaarden:
Van toepassing zijn de arbeidsvoorwaarden volgens de Generale regeling kerkmusici van de Protestantse Kerk in Nederland.
De salariëring is volgens functieniveau II van deze regeling.

Wij vragen sollicitanten mee te werken aan een vergelijkend proefspel.

Nadere inlichtingen kunt u inwinnen bij de heer G.R. Kooijmans tel 035 – 623 10 99 ('s avonds)

Schriftelijke sollicitaties kunnen binnen 4 weken gezonden worden aan:
Wijkraad van Kerkrentmeesters Bethlehemkerk
t.a.v. de secretaris: de heer F.L. van Doorn, Loosrechtseweg 263, 1215 JV Hilversum

Bethlehemkerk
protestantse wijkgemeente Hilversum